

J. Charité, *De Sociaal-Democratische Bond als orde- en gezagsprobleem voor de overheid (1880-1888)* (Dissertatie Leiden, 1972, 219 blz. In eigen beheer uitgegeven).

Hoe trad de overheid op tegen de sociaal-democraten in de jaren tachtig van de vorige eeuw en door welke overgingen werd deze politiek bepaald? Vanaf 1881 (niét 1882!) waren de sociaal-democraten georganiseerd in een partij, die landelijke organisatie van een vooral uit arbeiders bestaande aanhang nastreefde en voor Nederland nieuwe agitatie-middelen hanteerde zoals straatcolportage met het blad *Recht voor Allen*, meetings en agressieve propaganda. Dit alles was een nieuw verschijnsel en vormde, omdat de Sociaal-Democratische Bond (SDB) verandering van de maatschappelijke orde propageerde, voor de overheid een beangstigend probleem. Het antwoord van de gevestigde orde op deze uitdaging is het onderwerp van de Leidse dissertatie van J. Charité.

De schrijver begint met een uitvoerige behandeling van de economische en sociale toestanden in Nederland vóór en gedurende de jaren tachtig. Hierbij treft hoe weinig aandacht de commissarissen des konings hadden voor economische en sociale malaise-verschijnselen. Uit het exposé blijkt dat de schrijver een nauw verband ziet tussen deze malaise, onder andere de landbouwcrisis (1876-1896) en het optreden van de SDB. Hij betoogt dat het de overheid ontbrak aan visie - door haar liberale standpunt - en aan een instrumentarium om handelend op te treden op sociaal-economisch terrein.

Vervolgens schetst Charité de Sociaal-Democratische Bond in organisatie, taak en tactiek. Hierbij put hij zijn gegevens vooral uit de dossiers 'geheim' van het ministerie van justitie, die tot nog toe niet uitputtend werden benut. De rapporten van een infiltrant binnen de Haagse afdeling van de SDB geven aanvullende informatie op wat reeds bekend was. Wel is het gegeven beeld daardoor wat eenzijdig geworden: de nadruk komt te liggen op het streven naar sociale revolutie en op wat er leefde onder de Haagse sociaal-democraten. Zij vormden in deze beschouwing een grauwe massa; noch de pluriformiteit van de beweging, noch verschillende, door de schrijver vermelde aanhangers komen daardoor uit de verf. Dit blijkt onder andere uit zijn behandeling van het palingoproer te Amsterdam en de houding van Domela Nieuwenhuis. Domela gedroeg zich uiterst terughoudend tijdens deze volksrel omdat hij overtuigd was, zoals ook buitenlandse sociaal-democraten, dat een sociale revolutie alleen in internationaal - dat wil zeggen Europees - verband kon slagen en niet geïsoleerd in Nederland kon plaats hebben. Interessant vond ik Charité's portret van Boelens, de schrijver van het artikel, waarvoor Domela Nieuwenhuis tot gevangenstraf wegens 'majesteitsschennis' werd veroordeeld.

Beter geprofileerd zijn de beschouwingen over de meningsvorming binnen het overheids-apparaat, op de ministeries van justitie en binnenlandse zaken in verbinding met het justitiële en bestuurlijke apparaat. Uit de gevoerde correspondentie blijkt dat men hier de sociaal-democraten zeker niet als verontruste 'medeburgers' beschouwde; alleen de autoriteiten in Haarlem vormden in dit opzicht een gunstige uitzondering. Ruime aandacht besteedt Charité aan de voorgeschiedenis van de tegenstellingen binnen de Amsterdamse politiek en het touwtrekken van burgemeester en de rechterlijke macht evenals de verdere gang van zaken in de jaren tachtig. Hier werden veel gegevens verkregen uit het archiefbestand van de gemeente Amsterdam, materiaal dat ten dele ook al werd gebruikt door P. de Rooy in zijn boekje over het palingoproer.

Feitelijk beslaat Charité's boek vooral de periode van het optreden van het conservatieve ministerie J. Heemskerk Azn (1883-1888), toen baron Du Tour Bellinckhove minister van justitie was. Uit het exposé van de schrijver blijkt hoe intensief de minister van binnenlandse zaken, Heemskerk, zich bezig hield met de problemen van 'law and order'. Er had een

polarisatie plaats: de SDB werd rechtspersoonlijkheid geweigerd, de NV 'Walhalla', die het Haagse gebouw van de SDB moest beheren, kreeg geen goedkeuring van de statuten, iets wat niet onthouden werd aan de NV Excelsior, die het partijdrukwerk verzorgde. Toch kwam de vrijheid van denken en spreken, van vereniging en vergadering, verankerd in de grondwet, wel in gevaar: zaalafdrijving, broodroof, de ontslagzaken van de leraren Smit en H. C. Muller (niet Müller) getuigen hiervan. Er blijkt uit deze dissertatie echter niets van een discussie binnen het liberale kamp, hoever men moest gaan in het hooghouden van de grondwettelijke vrijheden zonder dat het bestaan van de staat zelf in gevaar kwam. Typerend is een door Charité aangehaalde uitspraak van mr. Sam van Houten, die Domela Nieuwenhuis voor de Hoge Raad verdedigde (hoewel hij het niet eens was met diens opvattingen) dat '... wij tegenwoordig met volle zeilen naar de politie-staat gaan ...' (p. 124). Het geeft te denken dat linkse liberalen als P. L. Tak en F. van der Goes in deze tijd oog kregen voor de sociaal-democratische verlangens en het aan hen gepleegde onrecht; later werden zij sociaal-democraat.

Het optreden van de politie - eigenlijk de enige overheidsinstantie, waarmee de arbeiders-aanhang van de SDB direkt te maken kreeg - was niet bepaald zachtzinnig. Het wordt door Charité geschetst naar de politie-verslagen, zonder dat hij de hierin gegeven voorstelling kritisch weegt. Zij vormen een verantwoording van het optreden, dat wel krachtig mocht zijn maar te verantwoorden moest zijn. Daarmee is nog niet gezegd dat deze verslagen de gebeurtenissen zo objectief mogelijk weergaven.

Charité heeft zich beperkt tot de jaren 1880-1888 met het argument dat toen alle elementen in discussie waren geweest. Gezien de hoeveelheid van het verwerkte archiefmateriaal - waarbij de schrijver zich op bewonderenswaardige wijze heeft ingeleefd in de formalistische juridische denktrant van de officiële instanties - was dit een verstandige daad. Toch heeft het een nadeel: het laat de situatie in delen van Friesland en Groningen in het begin van de jaren negentig onbesproken, toen men bijna kon spreken van een revolutionaire situatie, waartegen de regering het leger inzette omdat de schutterijen in veel plaatsen niet te vertrouwen waren. Daarom kan ik het niet eens zijn met de conclusie van de schrijver dat het repressieve beleid van de overheid in de jaren tachtig effectief was omdat het een splitsing bewerkte van de sociaal-democraten en daarmee een verzwakking van de beweging inluide. Het is in strijd met de teneur van het eerste hoofdstuk van zijn boek, die bevestiging vindt in het feit dat toen de economische toestand na 1896 verbeterde, ook het revolutionaire élan verdween, om tijdens de stakingen van 1903 weer op te leven.

Al met al is het een nuttig boek, dat niet alleen de positie van de overheid en haar mogelijkheden om op te treden tegen revolutionaire woelingen onder de loupe neemt, maar ook de beperkingen aantoont, die de overheid zich oplegde in dit verband.

J. M. Welcker

P. Creutzberg, ed., *Het economisch beleid in Nederlandsch-Indië*, Eerste stuk (Uitgave van de commissie voor bronnenpublicaties betreffende de geschiedenis van Nederlandsch-Indië 1900-1942 van het Nederlands Historisch Genootschap, V; Groningen: Wolters-Noordhoff, 1972, xlix + 756 blz., f135-).

Historici in Nederland hebben gegronde reden de heer Creutzberg dankbaar te zijn dat hij zijn tijd, talenten en kennis uit de eerste hand omtrent het Indië van vóór 1940 heeft gebruikt om deze publicatie tot stand te brengen Dank zij zijn krachtingspanning en dank